

СУТЬ ТА ФУНКЦІЇ РОДИННОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНЦІВ

Особлива потреба у формуванні гармонійно, всебічно розвиненої особистості, наставника підростаючого покоління з багатограними етнопедагогічними знаннями, духовно-моральними та естетичними якостями особистості, яка стане справжнім носієм цих знань, взірцем їхнього застосування, зумовлюється великою значимістю народного виховного досвіду в умовах демократизації і гуманізації нашого суспільства. Такий суспільний феномен як родина є незамінним, проте сучасне суспільство часто ігнорує цю думку. Надінформатизованість, комп'ютеризація чинять значний негативний вплив на родинне виховання дитини. Вона просиджує годинами перед комп'ютером, фактично живе у віртуальному світі, досить далекому від звичайних, нормальних людських стосунків, і не стільки розвивається, як деградує – не лише морально-духовно, а й фізично, розумово. Причину такої деградації вбачаємо як у досягненнях науково-технічного прогресу, так і в нездатності, невідповідності батьків до повноцінного виховання власної дитини. Українське незадовільне використання українського родинного виховного досвіду зумовлює потребу підготовки молодих спеціалістів у вищому педагогічному навчальному закладі до родинного виховання.

Історико-педагогічним аспектом родинного виховання і української родини в цілому присвячені праці Н. Гаврилюк, В. Горленка, Г. Довженок, М. Зубрицького, О. Левицького, В. Наулко, А. Пономарьова, О. Семенов, І. Симоненка, Є. Сявак, М. Стельмаховича, Р. Чмелика та ін.

Важливі відомості про родинне життя українців різного періоду можна знайти в українському фольклорі, у творах українських письменників, у витворах зображувального мистецтва українських митців. Ілюструють родинний побут українців такі художні твори, як «Микола Джеря», «Кайдашева сім'я» І. Нечуя-Левицького, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Грицева шкільна наука» І. Франка, «Федько халамидник» В. Винниченка та ін.

З контексту усього вищесказаного ми сформулювали мету нашого дослідження – з'ясувати сутність родинного виховного досвіду українців. Така мета передбачає виконання завдань:

1. Здійснити аналіз наукової літератури з проблем родинного виховання.
2. Визначити функції родинного виховання.

Перш ніж розглянути суть та функції родинного виховання, зупинимось на семантиці лексем «родина» і «виховання» та визначимо поняття «родинне виховання». З цією метою було прослідковано генезу давньоруських слів з коренем «род». Це передусім група слів, пов'язаних із поняттям народження та кривності (рос. родства):

род родичі природа
народ родина народжувати
рідня родити урожай

Деякі вчені, наприклад, О. Трубачов та А. Брюкнер, вважають, що слово «родь» спочатку означало «успіх», «процвітання», «врожай», «прибуток»,

«пiклування». На думку iнших дослiдникiв, «родъ» є суто слов'янським ново-твором, новим варіантом використання спiльноiндоєвропейських морфем, метатези род-арт-ард. Це дає додаткове тлумачення: «походження», «род» (нiмецьке art); «високий», «великий» (iрландське ard, гальське ardu). У скiфськiй мові Ard означає «божество». Б. Рибакoв стверджує, що слово «род» i метатеза «ард» у значенні «божества», «рода», «високого» поширені не тільки у слов'янськoму світі i висуває гiпотезу, згiдно якої ім'я грецькoї богині Артеміди пов'язане з цим коренем.

Окрім названих вище значень слів з коренем «род» дослiдник виводить ще два ряди понять, у значенні яких фiгурує цей корiнь. По-перше, це позначення води, джерела (криниці), а також квітiв, що ростуть бiля води, – «родiй» (лiлій). Другий ряд значно ширший i тому вчений дає йому спеціальне тлумачення:

родина – блискавка;
родъ – плід граната;
род, родство – гiєна огненна;
родрий – червоний;
рудра – кров;
рдђть – червоніти.

Отже, з богом Родом може бути пов'язано не тільки народження живого, але й природа, вода, дощ, блискавка, а також пекло. Род – це всеохоплююче божество Всесвіту з усіма його світами: нижнім, середнім i небесним [4, 611].

iснує iдентичне тлумачення лексем «сiм'я» та «родина» у мовознавчих словниках (група людей, що складається з чоловіка, дружини, дiтей та iнших близьких родичiв, які живуть разом) [1, 1038]. У словнику українськoї мови за редакцією Б. Грiнченка зазначено, що поняття «родина» означає «рiдню», «рiдних», «сiм'ю» [5, 28].

У родинній етнопедагогiці слово «виховувати» спочатку використовувалося у значенні «ховати» (оберігати дитину від небезпеки, хвороби, необачності i навіть від чужого ока). Словник українськoї мови за редакцією Грiнченка так тлумачить дане поняття «виховувати – переховувати, ховати, сховати» [5, 79].

Значення слова «виховувати» в українськiй мові повністю збереглося до наших днiв, у розмовній мові маємо «виховувати» – довго ховати когось або що-небудь; лишатись непомітним, непійманим, не признаватися у чому-небудь. З часом це слово набуло бiльш широкого та рiзнобiчного значення, зокрема, педагогiчного, стало головним атрибутом не тільки народної, усної, але й писемної, академічної педагогiки.

У Великому тлумачному словнику сучасної українськoї мови зазначено, що «виховання – сукупність знань, культурних навичок, поглядiв, що становлять загальний рiвень духовного розвитку людини i є наслідком систематичного впливу, навчання», а «виховувати – вирощувати, навчаючи правил поведінки, даючи освіти та iн.; систематичним впливом викликати, розвивати якесь почуття, рису вдачі, особливiсть, прищеплювати що-небудь» [1, 118].

У педагогiчному словнику читаємо: «Виховання – це соціалізація, тобто процес формування iнтелекту, фiзичних i духовних сил пiдростаючого покоління... є цiлеспрямованою дiяльністю, покликаною сформуванню систему

якостей особистості, поглядів та переконань відповідно до виховних суспільних ідеалів» [3, 85].

З поняттям «виховувати» в родинній етнопедагогіці тісно пов'язане поняття «навчати» – ці слова часто використовуються як рівнозначні, що свідчить про неподільність навчально-виховного впливу. Наприклад: «Ой, там в саду, садочку научала мати дочку...». Крім цього в українській мові існує ціла низка синонімів до слова «виховувати» – «виросувати», «плекати», «ростити», «формуєвати», «виколихувати», «виліплювати», «муштрувати», «школити», «опікувати», «обтісувати», «обшліфовувати», «струнчити» [6, 228].

У педагогічному словнику родинне виховання тлумачиться як «одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків та інших родичів з повсякденним впливом сімейного побуту, школи, засобів масової інформації, соціального та природного оточення» [3, 402].

Виходячи з аналізу теоретичних джерел (Г. Волков, О. Духнович, С. Русова, М. Стельмахович, Є. Сявак та ін.), в основу нашого дослідження покладено таке визначення родинного виховання: це цілеспрямований, організаційний процес формування особистості дитини під керівництвом батьків та близьких родичів, що забезпечує гармонійний розвиток особистості та підготовку її до трудової й громадської діяльності, використовуючи засоби любові до дитини, раціонального режиму, слова, праці, усної народної творчості та національних традицій, звичаїв, обрядів, покарання та заохочення тощо.

У родинному вихованні реалізуються основні принципи виховання: природовідповідність, гуманізм, культуровідповідність, урахування статевих, вікових, індивідуальних особливостей, творче ставлення до дійсності, систематичність, утвердження оптимізму, залучення до праці, виховання в колективі.

Педагогічна сутність і значення родинного виховання полягає в тому, що дитина з раннього віку, тобто з часу, коли вона найбільш піддається впливу, виховується без насильства з боку дорослого, непомітно для неї, адже моральні, естетичні, трудові якості прищеплюються їй поступово. Основна мета родинного виховання – цілеспрямований і систематичний вплив на розум, душу, тіло дитини, прищеплення їй якостей повноцінної, розумної особистості, формування порядного, гідного представника своєї нації, свідомого і палкого патріота України.

Ми підтримуємо дослідницю О. Семенов, яка відзначає такі функції родинного виховання як засобу формування особистості: духовно-моральну, пізнавальну, комунікативно-інформативну, емоційно-естетичну, конструктивну, суспільну, організаційну, виховну, соціалізуючу, гуманістичну.

Духовно-моральна функція дає можливість реалізувати духовні запити, зрозуміти своє призначення на Землі. Пізнавальна – забезпечує всебічні знання про українську родину, родинно-громадські стосунки, родовід, особливості трудової діяльності членів родини. Комунікативно-інформативна сприяє виробленню нормативів спілкування, дотримувannya основних правил мовленнєвого етикету, що передбачає доброзичливі взаємостосунки, взаєморозуміння, її по-

середництвом здійснюється також передавання інформації. Суть емоційно-естетичної функції полягає у сприйманні довкілля за законами краси, прилученні дітей до прекрасного. Конструктивна функція визначає раціональні методи виховного впливу на особистість; організаційна – встановлює режим праці і відпочинку дорослих та дітей. Суспільна функція формує світогляд і моральність особистості. Допомогати визначити типи соціальної взаємодії з іншими людьми в конкретних історичних умовах – завдання соціалізуючої функції. Суть виховної функції у виробленні норм поведінки, рис характеру та національної самосвідомості. Гуманістична функція передбачає формування «досконалої людськості», утвердження добра на Землі.

Родинне виховання включає в себе систему напрямів, серед яких: трудове, розумове, фізичне, моральне, естетичне, економічне, екологічне, теологічне. Наприклад, компонентами морального виховання виступають громадські та міжпоколінні стосунки, у процесі яких формуються найкращі риси характеру дитини: пошанне ставлення до батька-матері, турбота про старших членів родини та про дітей та ін.

Народна педагогіка розглядає сім'ю як найважливіший інструмент виховного впливу на підростаюче покоління. Ще в «Уставі князя Ярослава», датованому 1051-1053 рр., наголошувалося на відповідальності саме сім'ї, а не роду, громади, за долю дітей, їхнє виховання, підготовку до самостійного життя.

Найголовнішу виховну місію, на наш погляд, виконують батьки дитини. Саме їм належить основна роль у формуванні свідомості, переконань, почуття честі, гідності, совісті тощо. Батьки здійснюють систематичний вплив на фізичний, духовний та розумовий розвиток дитини і таким чином утверджують особистість. За народними уявленнями, батьки піклуються про своїх дітей, вболівають за їхню долю навіть після своєї смерті. Наприклад, героїня народної казки «Крихітка Хіврунька» одержувала допомогу від своєї матері, яка після смерті перетворилась на корову, а потім – на яблуню.

Загалом батьки повинні піклуватися про дітей, навчати їх до того часу, поки ті не одружаться і самі не стануть батьками. «Чого мама научить, те дочка й знає». Ледача та дитина, котру не вчили батьки: «Навчай дитину в молодості, щоб мав спокій у старості» [2, 111-124].

Сучасні соціологічні та психологічні дослідження підтверджують унікальність виховного впливу української сім'ї. Пояснюється це первинністю сімейного оточення для дитини, максимальною віковою чутливістю до виховного впливу, значною його тривалістю. Не менш важливе значення мають кровні зв'язки вихователів-батьків і вихованців – дітей, їхня взаємна любов [8, 64]. Тому в основі родинної педагогіки лежить міжпоколінний зв'язок.

Сутність родинних міжпоколінних виховних стосунків складають заповіді загальнолюдських чеснот: люби ближніх, не залишай у біді приятеля свого, самовдосконалюй Розум, Душу і Тіло. Найбільш повно це розкривається у пареміях, наприклад: «Вся родина вмісті, так і душа на місті», «Без сім'ї і без роду – хоч з моста в воду».

Досвід міжпоколінних стосунків включає культ роду і матері, честі роду, знання родоводу, родинну злагоду, збереження родинних реліквій, піклування

батьків про дітей, шанобливе ставлення до батьків, етикет стосунків між членами родини, гостинність, відвідування один одного на свята чи під час хвороби.

Пріоритет у родині належав главі сім'ї – батькові. Він навчав, об'єднував, утверджував моральні устої, разом із тим, пошанівок до батька вимагав від останнього особливої відповідальності і життєвих чеснот. Чи не від того увійшли у повсякдення вислови: «Хоч батько і скупий на слово, але воно є законом», «Шануй батька та Бога – буде тобі всюди дорога», «Отець – як Бог», «Діти батька не учать», «Отець по-батьківськи поб'є, по-батьківськи й помилує», «Як батька покинеш, так й сам загинеш» [7, 415]. Батько формує в дітей фізичні та вольові якості (витривалість, дисциплінованість, працелюбство). Йому належить провідна роль в організації сімейного господарства. Він же турбується про успіхи у веденні господарства, розширення його, прикупівлю землі тощо. Керівне становище глави сім'ї надає батькові право розв'язувати різнобічні проблеми її життєдіяльності.

Мати – національний оберіг, втілення любові, порядності, гуманізму. Основна місія матері – виховання гуманних чеснот особистості: милосердя, терпимості, доброзичливості. Господиня – «виконавчий орган» у сім'ї, вона відповідає за те, щоб у домі було наварено, напечено, прибрано.

Існувала велика кількість випадків, коли завдяки старанності, хазяйновитості та неабиякому розумові жінка ставала главою сім'ї. Для прикладу згадаймо таких літературних персонажів, як Одарка з опери І. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм», Марійка та Докія з повісті О. Кобилянської «Земля», Маруся та її мати з поезії Л. Костенко «Маруся Чурай», Онися з повісті І. Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки і матушки», Оксана з роману В. Шевчука «Дім на горі». Як зазначає відомий учений Б. Цимбалістий у статті «Родина і душа народу», жінка-мати має особливе значення в ментальності української нації. «Коли запитувати багатьох українців про їхнє дитинство, найчастіше чуються спогади, нав'язані глибокою любов'ю і пієтизмом до матері. Постать батька зате виходить у тих спогадах бліда, невиразна, мовби вона не мала ніякого значення для їх життя і розвитку» [9, 85]. Високий статус шани до батьків засвідчує давній український звичай: заручена дівчина, запрошуючи на весілля, в першу чергу відвідує могили матері та батька, щоб «закликати їх до гурту».

Окрім поняття «рідна мати» в українській етнопедагогіці фігурують такі поняття, як «Божа мати», «Господня», «Пречиста», яка в усі часи була ідеалом жінки. У релігійному житті українців найчастіше наголошується на культурі Богоматері, аніж на культурі Христа-Богочоловіка. Витоки цього вчені знаходять в окремій структурі української родини, в характері родинного життя і родинного виховання дітей. Спостерігаючи за життям українських селян, дослідники доходять висновку, що вихованням дітей займається в наших родині головним чином мати. Батько не виявляє великої зацікавленості вихованням дітей, а лише зберігає право втручатися у процес виховання для покарання дитини. Б. Цимбалістий зазначає, що структура української родини успадкувала багато рис матріархальної родини, а це має неабиякі наслідки для виховання і формування характеру українця. Мати постійно поряд з дитиною, піклується про неї, боро-

нить перед гнівом батька. Отож, генезу «кордоцентричності української вдачі» вчений виводить з норм поведінки, характеру моралі, ідеалу людини, настанов до життя, що є типовими для жіночого мислення, жіночої свідомості [9, 87].

Архетип Матері є одним із найдавніших у свідомості українського етносу. На початковій стадії він трансформувався в архетипи Води і Землі та ін., проте не втратив свого першозначення. Навіть підсвідомо, за К. Юнгом, будь-яка дитина тягнеться саме до Матері. Образ Матері акумулює в собі найкращі людські риси, а іноді навіть виступає символом святості, «мати – це сукупність всього об'єму життя, ... це перший світ дитини» [10, 345-347]. Саме тому архетип Матері знайшов широке відображення в українській літературі (пригадаймо образ Матері у творах С. Васильченка, Марка Вовчка, О. Довженка, О. Кобилянської, Г. Косинки, А. Малишка, Панаса Мирного, Б. Олійника, У. Самчука, М. Стельмаха, В. Стефаника, Г. Тютюнника, М. Хвильового, Т. Шевченка).

На сучасному етапі авторитет батьків належить до найважливіших виховних факторів. Створенню авторитету сприяють: взаємоповага між батьком і матір'ю, їхня гідна поведінка, працьовитість, єдність вимог, чуйне ставлення до дітей, допомога їм під час навчання, увага до їхніх вікових та індивідуальних особливостей. На початку ХХІ ст. неабияке значення для зміцнення авторитету батьків має ерудиція, господарність, підприємливість, добра орієнтація в політиці, літературі, спорті, активна участь у громадському житті.

Отже, аналіз суті та функцій родинного виховання засвідчує величезний потенціал соціально-педагогічного досвіду народу у формуванні гармонійно розвиненої особистості; він матиме вплив не лише на розвиток її професійних знань та умінь, а й на підготовку її до майбутнього сімейного життя; як засіб формування особистості родинне виховання виконує духовно-моральну, пізнавальну, комунікативно-інформативну, конструктивну, виховну, соціалізуючу, емоційно-естетичну і гуманістичну функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. – Ірпінь: ВТ «Перун», 2000. – 1440 с.
2. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше. – К.: Либідь, 1993. – 765 с.
3. Педагогічний словник: В 2-х т., Т. 1. – М., 1960. – 774 с.
4. Рибаків Б.А. Язычество древних славян. – М.: Русское слово, 1997. – 822 с.
5. Словарь украинского языка / За ред. Б.Д. Грінченка у 4-х т. Т. 4. – К.: «Лексикон», 1996. – 563 с.
6. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
7. Сявавко Є. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку. – К., 1974. – 151 с.
8. Токарева С.Н. Социальные и психологические аспекты семейного воспитания. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 73 с.
9. Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. – С. 66-96.
10. Юнг К.-Г. Аналитическая психология и психотерапия / Сост. и общая ре-

дакция В.М. Лейбина. – СПб: Питер, 2001. – 512 с.